

Magdalena Zolkos

Forskellige visioner og idéer om menneskerettigheder i demokratisk tænkning:

Ferry og Renauts republikanske alternativ

Denne artikel beskæftiger sig med tilegnelsen og fortolkningen af menneskerettighederne inden for forskellige politiske diskurser (liberalisme, socialisme og republikanisme), og disse fortolknings særlige relevans for deres forskellige normative forestillinger om demokrati. Påstanden er, at meget forskellige politiske alternativer i samtiden alle er imødekommende og positive over for idéen om menneskerettigheder som sådan, men at de mener meget forskellige ting med henvisningen til denne idé. Nærmere bestemt tildeles menneskerettigheder en meget høj status i demokratiske systemer, men det medfører meget forskellige forestillinger om, hvilken rolle de skal have i disse systemer og hvad det egentlige forhold er mellem menneskerettighederne og demokratiseringsprocessen. Jeg bygger derfor på den præmis, at

forskelligheden i forståelsen af menneskerettighederne er forbundet med demokratitænkningen. Den centrale pointe, som artiklen peger på, er, at menneskerettighedernes popularitet i retorikken siden Den Kolde Krigs ophør, såvel som et karakteristisk *element af uafgjorthed* som er inkorporeret i diskursen om menneskerettigheder, gør begrebet bredt og inklusivt nok til at blive anvendt forskelligt inden for forskellige demokratiske synsvinkler.

Det er blevet sagt, at afslutningen på Den Kolde Krig også var afslutningen på den meget politiserede modsætning mellem de såkaldte 'liberalistiske' og 'socialistiske' diskurser om menneskerettigheder (de politiske og civile versus de socioøkonomiske rettigheder), som på den tid blot var endnu et udtryk for den binære verdensorden (Patman 2000, 1-3).

Afslutningen på Den Kolde Krig styrkede således opfattelsen af menneskerettighederne som en kohærent og uafhængig størrelse i sig selv, en opfattelse der blev yderligere bekræftet af Wien Konferencen i 1993. Gensidig afhængighed og støtte mellem rettigheder blev deklareret, såvel som mellem menneskerettigheder og demokratiseringsprocesser, økonomisk udvikling og opbygning af sikkerhed, i en optimistisk men temmelig usikker tro på, at 'alle gode kræfter må forenes'. Denne diskursive udvikling er del af bredere tendenser i retning af rehabiliteringen af menneskerettighedernes politiske status siden 1990'erne, da de dukkede op i forskellige politiske debatter og blev taget til indtægt af fortalere for forskellige synspunkter, der ofte var modsatrettede. "Vi er alle tilhængere af internationale menneskerettigheder", siger Fiona Robinson (1998, 58) med henvisning til Dunn (1978) og peger dermed på udviklingen i retning af international konsensus om menneskerettighedsretorikken blandt statslige aktører, uanset deres politiske, økonomiske og kulturelle forskelle.

Denne nymodens diskurs om menneskerettighedernes konsistens og gensidige afhængighed har sat bevægelse i studierne af forholdet mellem forskellige menneskerettigheder, ligesom den har genrejst spørgsmålet om, hvilken rolle menneskerettigheder spiller i demokratiske processer. I denne kontekst skal Jeg her se på

menneskerettigheder som idéer, der har udviklet sig inden for de tre væsentligste demokratiske traditioner: den liberalistiske, den socialistiske og den republikanske, hvor de er konstrueret som henholdsvis frihedsrettigheder, fordringsrettigheder og deltagerrettigheder. Jeg præsenterer ikke positionerne som statiske eller uforenelige projekter, men derimod identificerer jeg deres gensidige dynamik og udfolder en karakteristisk af måden, hvorpå de indgår i dialog og relaterer sig til hinanden. Jeg danner et billede af dem som kontingente 'forskelligheds-diskurser', altså som udviklet i distinktion og opposition til hinanden.

Jeg tager udgangspunkt i studiet af Ferry og Renaut (1992), og overtager hovedparten af deres begrebsdannelse. Jeg går frem på følgende måde: Først undersøger jeg forholdet mellem den liberalistiske og den socialistiske forståelse af rettigheder, som traditionelt har været anset for uforsonlig fjendtligt og uforeneligt. Derefter introducerer jeg det republikanske perspektiv og fremstiller det som en mulig 'middelvej' mellem 'negative rettigheder' og 'velfærdsrettigheder'. Det er muligt i kraft af, at det republikanske perspektiv på den ene side har en ('liberalistisk') respekt for formelle regler og for den nødvendige eksistens af et retsligt fundament forud for etableringen af retslige institutioner, og på den anden side en ('socialistisk') respekt for vægningen af fællesskab og kollektivismen. I et

mere generelt perspektiv sætter jeg også spørgsmålstegn ved det 'fundamentalt antitetiske' forhold mellem de to diskurser. Jeg foreslår, at selv om liberalisme og socialisme lægger vægten på forskellige kategorier af rettigheder og konstruerer forskellige modeller for rettighedsbaserede demokratier, så giver de rettigheder den samme status inden for en stat, hvilket mere eller mindre eksplicit trækker på 'naturetsteorien': rettigheder "fremstår som ahistoriske og universelle [og] er 'udenfor' det politiske fællesskab i den forstand, at det blot er lovgiverens opgave at deklarerer deres tilstedeværelse i den positive ret, ikke at skabe dem" (Koskenniemi 1999, 101-102).

Konstruktionen af liberalisme og socialisme som modsætningspar

Ferry og Renaut analyserer den position menneskerettighederne har indtaget i fransk politisk tænkning siden det 19. århundrede. De skelner mellem tre centrale diskurser om menneskerettigheder (liberalisme, socialisme og republikanisme), der hver især prioriterer særlige grupper af rettigheder (sikkerheds-, velfærds-, og deltagerrettigheder). Ferry og Renaut danner således et billede af den begrebslige og politiske udvikling af den liberalistiske og socialistiske rettighedsretorik som et gensidigt modsætningsforhold, dvs. de understreger de polariserede politiske positioner

som liberalisme og socialisme indtager. Den centrale uforenelighed mellem dem er imidlertid ikke baseret på den klicheagtige uenighed, om hvorvidt borgerens sikkerhed eller hans materielle velfærd er det væsentligste i en demokratisk stat. Derimod ligger vægten på, at menneskerettighederne må ses i konteksten af deres politiske, filosofiske og ideologiske oprindelse og udvikling (Ferry og Renaut 1992: 10). De forskellige begreber om rettigheder er behandlet som afledninger af mere fundamentale normative – og filosofiske – diskussioner om meningen med demokratiet og funktionen af retten som institution.

Før jeg ser nærmere på disse tre kategorier, skal jeg pege på Ferry og Renauts idé om, hvilken dynamik der vedligeholder dikotomien mellem liberalistisk og socialistisk rettighedsretorik. Svaret synes at være indeholdt i selve navnet 'menneskerettigheder'. Liberalismen påstås at have problemer med bestemmelsen 'menneske' (med mindre man bruger det i en meget begrænset og restriktiv forståelse), fordi den "ikke kan medregne masserne og deres moderne politiske magt og integrere dem i sin politiske horisont", mens socialismen står på dårlig fod med begrebet 'rettigheder' for så vidt som den "har store vanskeligheder ved at tænke på loven og på rettigheder som noget, der har værdi i sig selv" (Ferry og Renaut 1992, 10).

Dette forslag stiller dikotomien i forholdet mellem den liberalistiske

og den socialistiske diskurs i et nyt perspektiv i den betydning, at jeg påpeger relevansen af deres *indirekte usammenlignelighed*. Den er resultatet af den forlegenhed, som begge diskurser bliver udfordret af, når de skal tilpasse sig idéen om menneskerettigheder. Sagt på en anden måde så bliver menneskerettighederne i denne konflikt underkastet en ”tosidet og symmetrisk intellektuel lemlæstelse, som muligvis er roden til den fortsatte splittelse [...]” (Ferry og Renaut 1992, 10). Den primære uoverensstemmelse opstår imidlertid på den ene side mellem liberalisme og socialisme, og på den anden side mellem (i) idéen om folks myndiggørelse og samfundsmæssige tilhørsforhold og (ii) den nødvendige eksistens af et retssamfund.

Forskellen mellem idéerne om ret til sikkerhed eller ret til materiel velfærd sammenlignes ofte i den relevante litteratur med en skelnen mellem civile og politiske rettigheder på den ene side samt sociale, økonomiske og kulturelle rettigheder på den anden (i menneskeretsteori er det yderligere udfoldet med karakteristikkene af forskellige grupper af rettigheder som ’generationer’. Man skelner således mellem ’1. generations civile og politiske rettigheder’, ’2. generations socio-økonomiske rettigheder’ og ’3. generations solidaritetsrettigheder’). De civile og politiske rettigheder anses for at være ’negative’ i den betydning, at deres virkeliggørelse kræver ikke-indblanding fra

den norm-modtagende agent (staten) eller, med andre ord, afståelse fra enhver handling der anses for nedbrydende eller skadelig for et individ. Den anden kategori af rettigheder anses i analogi hertil for ’positive’, fordi de angiveligt fordrer at norm-modtageren (staten) intervenserer med visse handlinger på individets vegne. Med de positive rettigheder er der en efterfølgende forandring i de statslige forpligtelser, eftersom praktiseringen af positive rettigheder fordrer, at staten indtager en meget mere aktiv og bekræftende rolle i beskyttelsen af rettigheder. Grunden er, at fordringsrettighederne er ”designet i juridiske termer til at imødekomme basale menneskelige behov, som ikke ellers bliver tilfredsstillet af det socioøkonomiske system” (Claude 1976, 42).

Forskellen mellem de to kategorier af rettigheder leder Ferry og Renaut til at danne to forskellige begreber om demokrati: det ’politiske’ og det ’sociale’ demokrati. Den førstnævnte liberale form for ledelse anvender den demokratiske regeringsform (baseret på idealet om folkesuveræniteten og det repræsentative system) på den politiske sfære – og fastsætter ganske stramme grænselinier mellem den politiske, den private og den økonomiske zone. I kontrast hertil sigter den socialistiske forståelse ”ikke alene mod politisk lighed [...], men også mod en i det mindste delvis udligning af de materielle livsbetingelser” (Ferry og Renaut 1992,

18). Således fremsætter liberalismen ” [...] idéen om en *minimalstat*, der begrænser sig til at beskytte sine borgeres autonomi, [mens socialismen promoverer] en *velfærdsstat*, der gennem positive serviceydelser og goder kan bidrage til skabelsen af en ’materiel sikkerhed’, der er garanteret for alle mennesker” (Ferry og Renaut 1992, 18, *original kursivering*). Den socialistiske idé er særligt radikalt på dette punkt. Det handler ikke kun om en anderledes vision for en stat, der er aktiv, beskyttende og ansvarlig for sine borgeres velfærd. Mere vigtigt er det, at det medfører, at overtrædelser af menneskerettighederne kan foretages af ikke-statslige former for magt, og at den liberalistiske idé om en aktiv, selvbevidst og selvbestemmende borger er intellektuelt set skrøbelig – og politisk farlig.

De forskellige idéer om demokrati, som her er udstukket, er ledsaget af forskellige forståelser af retten som institution. Det liberalistiske retsparadigme er tydeligvis ’negativt’ i sin udformning, idet det udstyrer sine subjekter med et sæt af formelle garantier, som er rettet mod at beskytte dem mod enhver form for statslig indblanding i deres personlige handlingsrum. Det garanterer, at borgere må engagere sig i aktiviteter og opnå goder ikke gennem direkte tildelinger, men ved at ’forbyde forbud’, dvs. ved at skabe den ramme der giver *mulighed* for handling og tilegnelse af goder. På den anden side er der det positive begreb om ret, der ”intervenerer i den

socialle sfære, med henblik på at sikre en bedre distribution af goderne og at korrigere uligheder” (Ferry og Renaut 1992, 18). Centralt for denne logik er det argument, at sociale uligheder bliver overført til en ulige adgang til beslutningsprocesserne (selv hvis de er tildelt de samme politiske og borgerlige rettigheder, så er de økonomisk dårligt stillede sociale grupper ikke i stand til at deltage i de demokratiske beslutningsprocesser på lige fod med andre (Claude 1976, 42)).

På tilsvarende måde producerer de forskellige idéer om retten to klart forskellige forståelser af begrebet ’rettigheder’: fra det liberalistiske synspunkt er der tale om ’tilladelser’, og fra det socialistiske om ’berettigelser’ (ydelsesrettigheder) (Ferry og Renaut 1992, 17). Forskellen mellem disse to idéer er ikke, at den sidste er bredere og mere omfattende end den første, men at den er af en anden art. Hvad der er tale om her, er to distinkt forskellige måder at opfatte den relation på, der bør eksistere mellem staten og samfundet: ’tilladelser’ betegner her en situation, hvor staten autoriserer eksistensen af en selvstyrende sfære, hvor borgernes forskellige aktiviteter kan udfolde sig, mens ’berettigelser’ indikerer, at ”staten forventes at have kapaciteten til at tilvejebringe *serviceydelser*, med en deraf følgende accept af en stigning i dens magt til at gøre sig i stand til at opfylde de ønsker, der anses for legitime” (Ferry og Renaut, 1992, 17, *original kursivering*). Idéen om individets frihed er afgørende for

begge diskurser, men den indeholder imidlertid en konceptuel tvetydighed, som er blevet understreget i Isaiah Berlins berømte essay (1969) om forskellige forståelser af frihed i europæisk tænkning. For en liberalistisk frihed indebærer det en særlig formel garanti for borgerlig autonomi, mens frihed for en socialist er grundlæggende forbundet med idéen om social retfærdighed og fordeling.

Republikanismen og idéen om politisk fællesskab: en 'middelvej'?

Denne tosidede præsentation af den liberalistiske og den socialistiske forståelse af menneskerettigheder og demokrati supplerer Ferry og Renaut med et republikansk forslag. De udskiller en anden kategori af rettigheder, kaldet 'deltagerrettigheder'. Den indeholder både nogle af de liberalistiske 'tilladelser' og de socialistiske 'berettigelser', men afgrænsningen af kategorien (og dens interne prioriteringer) er i og for sig hverken rettet mod overvejelser om borgernes individuelle sikkerhed eller ligestillingen er deres økonomiske og sociale position. Det retningsgivende princip her er, at de pågældende rettigheder skal give folk magt til at deltage i den politiske beslutningsproces i overensstemmelse med det demokratiske ideal om almindelig lighed. Det kan for så vidt godt tænkes, at det tematiske indhold af de liberalistiske og

socialistiske rettigheder også anses for relevant af republikanismen, men det sker imidlertid på et anderledes grundlag. For eksempel er den liberalistiske tilladelse til at forsamles og udtrykke sine synspunkter frit traditionelt blevet anset for at have en defensiv karakter og fortolket som forholdsregler, der garanterer imod udefrakommende indblanding. Ikke desto mindre forbinder den republikanske forståelse tilladelserne med en vis '*status positivus*' (Brugger 1996, 2) i den forstand, at deres funktion bliver suppleret med beskyttelse, idet de er politisk bemyndigende. Analogt hermed forbinder republikanismen berettigelserne til materiel sikkerhed, arbejde og uddannelse med en demokratisk vigtig betydning. Gennem deres effekt på fordelingsdynamikken i et givent politisk fællesskab og den deraf følgende formindskelse af de økonomiske forskelle mellem dets medlemmer forsyner disse rettigheder folk med et vist mindstemål af (finansielle, uddannelsesmæssige, sundhedsmæssige etc.) resurser, som er nødvendige for deres (autentiske og meningsfulde) politiske deltagelse.

Den alternative forståelse af menneskerettighederne, som republikanismen bidrager med, konstruerer en 'middelvej' mellem de liberalistiske og socialistiske opfattelser, i den forstand at den identificerer og afgrænser deres fælles område gennem begrebet om et politisk fællesskab ['political community']. Det 'politiske

fællesskab' betegner her "en social gruppe [...] med en fortløbende politisk kommunikation, et vist apparat til at håndhæve regler, og visse folkelige vaner for at indordne sig" (Deutsch 1957, 5). Det bygger på idéen om kollektive identiteter og en vis grad af kollektiv solidaritet; gennem elementet 'fællesskab' ['community'] er den således genkendelig og værdsat fra det socialistiske synspunkt i kraft af sin understregning af sociale (klasse) bånd, medborgerskab og tilhørsforhold. På den anden side tager republikanismen afstand fra den socialistiske opfattelse af rettigheder, fordi den inkluderer kvaliteten 'politisk', hvilket indikerer at det, som er på spil, er et retsligt formaliseret fællesskab til forskel fra et socialt kollektiv (Ifversen 1997). Derudover anses fællesskabets politiske karakter for at være en nødvendig forudsætning for overhovedet at kunne fungere som garant for rettigheder. For den enkelte borger medfører det, at "for at have rettigheder må man være del af et retsligt og politisk fællesskab, både [...] for at kunne vise sin menneskelighed gennem handling og for at blive anerkendt som en retsperson" (Rostbøll 1998, 17)².

På den anden side reflekterer begrebet om det 'politiske' republikanismens fælles referencepunkt med liberalismen. Den væsentligste forskel imellem dem består imidlertid i, at republikanismens forståelse af de kollektive relationer er meget mere omfattende end den liberalistiske idé

om repræsentation (dvs. den legitime overførsel af individuel suverænitét i et samfund til beslutningstagere, som skal varetage interesserne for medlemmer af dette samfund og handle på deres vegne). Den republikanske forståelse af kollektivismen og samfundsmæssige bånd inkluderer (i) solidaritet og følelsesmæssig tilknytning til fællesskabet; såvel som (ii) fortsat engagement i det politiske liv gennem praktisering af demokratisk dialog, argumentation og frivillig viljesdannelse. Her bliver det tydeligt, at den republikanske diskurs om rettigheder beskæftiger sig med en form for demokrati, der er grundlæggende forskellig fra de to modeller, som tidligere er præsenteret (det politiske (repræsentative) demokrati og det sociale demokrati). Skønt de er forskellige i deres forståelse af demokrati og det demokratiske retssystem, så behandler både liberalismen og socialismen spørgsmålet om borgernes deltagelse i den politiske sfære som sekundært i forhold til deres ydelser i den private og økonomiske sfære. I modsætning hertil bringer den republikanske model af rettigheder spørgsmålet om aktivt og uafhængigt medborgerskab på banen. Denne model sætter spørgsmålstegn ved forståelsen af rettigheder som noget, der tildeles 'mennesker' frem for 'borgere'. Med en vis risiko for forsimpning kan de væsentligste forskelle mellem de liberalistiske og socialistiske opfattelser på den ene side og den republikanske på den anden side for-

stås ud fra, om man placerer menneskerettighederne *udenfor* eller *indenfor* det politiske fællesskab. I det første tilfælde er menneskerettigheder mere eller mindre eksplicit forstået som præ-diskursive og meta-politiske, mens de i det andet tilfælde forstås som udviklet i overensstemmelse med princippet om folkesuverænit. Den republikanske model giver en meget tæt forbindelse mellem rettigheder og demokrati; den understreger, at den væsentligste rolle, som rettigheder spiller i demokratiet, er deres bemyndigelse af individet i det politiske system. I sammenligning med den liberalistiske og den socialistiske model radikaliserer republikanismen selve begrebet om demokrati gennem promoveringen af borgernes deltagelse og offentlig viljesdannelse gennem forhandling.

Konklusion

Jeg har præsenteret menneskerettighederne som en meget anvendelig og smidig diskurs inden for alle ikke-repressive politiske systemer, der anerkender pluraliteten af samfundsmæssige interesser og holdninger. Dette er blevet særligt tydeligt efter afslutningen af den kolde krig, dels med menneskerettighedernes stigende popularitet i den politiske retorik i post-kommunistiske stater, dels med en mere generel tendens til at fremhæve deres uafhængighed og deres positive indflydelse på bestræ-

belser i retning af demokratisering og økonomisk vækst. Jeg har endvidere skitseret hovedtrækkene i de forskellige måder at anvende og fortolke rettigheder på, enten som garantier for personlig sikkerhed, for kollektiv forsørgelse, eller for politisk deltagelse. Den tredje forståelse af menneskerettighederne, som er udviklet inden for den republikanske tradition, er blevet fremhævet som den, der lægger størst vægt på den demokratiske funktion af menneskerettighederne og den gensidige sammenhæng mellem menneskerettigheder og demokrati. Endvidere er den republikanske forståelse af menneskerettighederne blevet beskrevet som en 'middelvej', fordi den på én gang imødekommer og modificerer såvel den liberalistiske idé om 'retslig og politisk repræsentation af rettighederne', såvel som den socialistiske idé om et 'fællesskab', inden for hvilket rettigheder udøves.

I deres republikanske fortolkning af menneskerettighederne adresserer Ferry og Renault de to væsentligste årsager til liberalismens og socialismens forbehold over for menneskerettighederne, nemlig førstnævntes mistillid til idéerne og 'folket' og 'fællesskabet', og sidstnævntes manglende respekt for formel ret og dens deraf følgende devaluering og relativisering. Gennem identifikation og tillemplingen af de elementer, der genfindes inden for begge diskurser, sporer republikanismen en forbindelse imellem dem og åbner op for en mulig forsoning (Ifversen

1997). Samtidig tager den imidlertid også afstand fra dem, fordi den finder såvel den liberalistiske som den socialistiske forståelse af demokratisk ledelse utilstrækkelig, på grund af den måde de fortolker forholdet mellem på den ene side individet som 'rettighedshaver', og hans eller hendes 'politiske deltagelse' på den anden. Republikanismen foreslår en anden model, i hvilken forholdet mellem menneskerettigheder og demokrati er gensidigt, således forstået at (i) anerkendelsen og institutionaliseringen af menneskerettighederne udspringer fra 'folket', og at (ii) rettigheder fungerer som et konstitutivt og uafhængigt element i demokratiet.

Oversat af Henrik Borup Nielsen

Litteratur:

Arendt, Hannah: (1967) *The Origins of Totalitarianism*, London.
 Berlin, Isaiah: (1969) *Four Essays on Liberty*, Oxford.
 Brugger, Winfried: (1996) 'The Image of the Person in the Human Rights Concept' In: *Human Rights Quarterly* 18.3.
 Claude, Richard P. (ed.): (1976) *Comparative Human Rights*, Baltimore.
 Deutsch, Karl W.: (1957) *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*, Princeton.
 Dunn, Charles W.: (1978) *American Democracy Debated*, Morristown.
 Ferry, Luc and Alain Renault: (1992) *From the Rights of Man to the Republican Idea*, Chicago.

Ifversen, Jan: (1997) *Menneskerettigheder og Demokrati*, Aarhus.

Koskeniemi, Matti: 'The Effect of Rights on Political Culture' In: Philip Alston (ed.): (1999) *The EU and Human Rights*. Oxford.

Patman, Robert G.: (2000) *Universal Human Rights?*, London.

Robinson, Fiona: 'The Limits of a Rights-Based Approach to International Ethics' In: Tony Evans (ed.): (1998) *Human Rights Fifty Years on: a Reappraisal*, Manchester.

Rostbøll, Christian F.: (1998) *Human Rights, Popular Sovereignty and Freedom*, Copenhagen.

Noter

¹ Denne artikel blev først præsenteret som et 'paper' ved Ph.d.-seminaret 'Conflicts Between Human Rights' på Menneskerettighedsinstituttet ved Åbo Universitet i juni 2003. Kommentarerne og kritikken, jeg modtog, var meget inspirerende og hjalp mig med at tilføje en række ændringer og korrektioner. Derfor vil jeg gerne udtrykke min taknemmelighed over for alle foredragsholderne og deltagerne.

² Den pointe, at eksistensen af et politisk og retsligt fællesskab er en uomgængelig forudsætning for enhver retsgaranti, er tæt forbundet med den republikanske kritik af menneskerettighederne som 'naturlige' og meta-politiske. For eksempel argumenterer Hannah Arendt for, at menneskerettigheder er nødvendige sociale og politiske konstruktioner i den forstand, at praktiseringen af menneskerettigheder finder sted i et samfund, er rodfæstet i dets love og er legemliggjort i dets politiske liv (Rostbøll 1998, 15-17). Den centrale komponent i den aktuelle forståelse af menneskerettighederne, idealet om lighed, må nødvendigvis forstås udelukkende i politiske termer, fordi, som hun argumenterer, "mennesker er ulige ifølge deres naturlige oprindelse" og "lighed

[...] er ikke *givet* til os, men er resultatet af menneskelig organisering for så vidt som den er ledet af princippet om retfærdighed [...]; vi er ikke *født* lige, men som medlemmer af en gruppe *bliver* vi lige som resultat af styrken i vores beslutning om at garantere os selv gensidige lige rettigheder” (Arendt 1967, 234 og 301, citeret i Rostbøll 1998, 15 og 80, *min kursivering*).